www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

ئەبەيدۇللاخان

(خەلق داستانی)

توپلاپ رەتلىگۈچى: **ئابدۇغېنى سابىر**

توپلاپ رەتلىگۈچىدىن: «ئەبەيدۇللاخان» داستانی خوتەن خەلقىنىڭ ما خۇسەن دەۋرىدە باشتىن كەچۈرگەن ئېچىنىشلىق كەچمىشلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان خەلق داستانی بولۇپ، ئۇنىڭ ھەر خىل ۋارىيانتلىرى كەڭ تارقالغان. گەرچە بۇ داستان ئىلگىرى مەتبۇئاتلاردا بىرقانچە نۆۋەت ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇنى ئېيتقۇچىلارنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن داستاننىڭ تېكىستى، تەپسىلاتلىرىدا روشەن پەرقلەر مەۋجۇت. شۇڭا، مەن ئاتاقلىق خەلق سەنئەتكارى شاھمۇھەممەت ئاكىنىڭ راۋاب بىلەن ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتىپ بەرگەن نۇسخىسىغا ئاساسەن داستاننىڭ بۇ ۋارىيانتىنى قايتىدىن رەتلەپ تەييارلاپ چىقتىم.

«ئەبەيدۇللاخان» داستانىدىكى ئاساسىي پېرسوناژ ئەبەيدۇللاخان خوجا قاراقاش ناھىيىسىنىڭ زاۋا يېزىسى ئېگىزئېرىق كەنتىدىكى خوجىلاردىن بولۇپ، ما خۇسەن دەۋرىدە قولغا ئېلىنىپ پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلگەن. ئەبەيدۇللاخان 1912 ـ يىلى قاراقاشنىڭ زاۋا يېزىسىدا جالالىدىنخان خوجا ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، بالا چېغىدىن باشلاپ ئوۋچىلىقنى ئۆگەنگەن ۋە دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن قىلىچۋازلىق، قارىغا ئېتىش ماھارەتلىرىنى ئۆگەنگەن، كىچىكىدىن باشلاپ ئەقىللىق، يۈرەكلىك چوڭ بولغان. 1934 ـ يىلى 8 ـ ئايدىن باشلاپ خوتەننى ما خۇسەن قوشۇنلىرى ئىشغال قىلغاندا، ئەبەيدۇللاخان ما خۇسەننىڭ زۇلمىغا بىر مەزگىل سەۋر قىلىپ ئۆتكەن. 1935 ـ يىلدىن باشلاپ زۇلۇمغا قارشى غەزەپلىنىشكە باشلىغان. شۇنىڭ بىلەن قاراقاش دەرياسىنىڭ باش ئېقىن تەرەپلىرى، ئەگرۈساي ئەتراپلىرىدا 20 دىن ئارتۇق دوست ـ بۇرادەرلىرىنى توپلاپ، قاراڭغۇ تاغدىكى ئاقتۇرسۇن موللا باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلارغا ماسلىشىشنى پىلانلاپ، تاغ جىلغىلىرىدا بىر مەزگىل پاناھلانغان. ما خۇسەن قوشۇنلىرىغا خىزمەت قىلىۋاتقان زاۋا يېزىسىنىڭ شەيدان كەنتىلىك دانابەگ دېگەن ئادەم ئەبەيدۇللاخاننىڭ يۇقىرىقى ھەربكەتلىرىنى ما خۇسەننىڭ زاۋادىكى ساقچىخانىسىغا مەلۇم قىلغان. بۇ يەردە تۇرۇشلۇق ما خۇسەن قوشۇنلىرىنىڭ ساقچى باشلىقى لىياڭ

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

فۇگۇەن ما خۇسەننىڭ خوتەندىكى شتابىدا تۇرۇشلۇق ئەر لۇيجاڭ ئارقىلىق بۇ خەۋەرنى ما خۇسەننىڭ قۇلىقىغا يەتكۈزگەن. ما خۇسەن بۇيرۇق چۈشۈرۈپ لياڭ فۇگۇەننى دەرھال ئەبەيدۇللاخاننى تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇغان. شۇنى كۇنى بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان يەرلىك ئەمەلدارلاردىن پۇجۇي كەنتلىك مىرزا كېرەمبەگ دېگەن كىشى لياڭ فۇگۇەنگە تەسەللى بېرىپ: «ئەتە بىللە بارايلى، خاپا بولماڭ» دەپ توختىتىپ، ۋاقىتنى كېچىكتۇرگەن ۋە شۇ كېچىسى ئەبەيدۇللاخانغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ، دەرھال ئۆزىنى چەتكە ئېلىشنى تاپىلاپ خەت ئەۋەتكەن. ئەتىسى لياڭ فۇگۇەن قوراللىق ئىككى لىيەن ئەسكەرنى باشلاپ، زاۋاغا باستۇرۇپ كېلىپ، ئەبەيدۇللاخان ئائىلىسىنى ئاختۇرغان، ئوق چىقىرىپ تەھدىت سالغان. مىلتىق دورىسىنىڭ پۇرىقى مەھەللىنى قاپلىغان. ھۇركىگەن ئۆي قۇشلىرى ھەر تەرەپكە قېچىشىپ، كەپتەرلەر ھاۋاغا كۆتۇرۇلگەن. يۇرتتىكى چوڭ ـ كىچىك ھەممەيلەن قورقۇپ ئۆيلىرىگە يوشۇرۇنۇۋالغان. پۇتۇن كەنتته ۋەھىمە ھۆكۈم سۈرگەن. ئەبەيدۇللاخاننىڭ دادىسى جالالىدىنخان لياڭ فۇگۇەن قوشۇنلىرىنىڭ ئالدىغا چىقىپ، سەيدىنسا خېنىم بىلەن بىرلىكته لياڭ فۇگۇەننىڭ ئالدىدا قول باغلاپ تۇرۇپ يېلىنىپ، ئۇنى ئۆيگە چاپغا تەكلىپ قىلغان. لياڭ فۇگۇەن بۇنى رەت قىلىپ، جالالىدىنخان خوجىنى تۇتۇپ باغلاپ، ئېسىپ ئۇرۇپ: «ئوغلۇڭنى تاپ!» دەپ قىستىغان. بۇ ئېچىنىشلىق ۋەقەنى جالالىدىنخانىنىڭ ئىنىسى مەمتېلىخان خوجا ئاڭلاپ دەرھال بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ، ئەبەيدۇللاخاننى تېپىپ بېرىشكە ۋەدە قىلىپ، لياڭ فۇگۇەندىن 15 كۈنلۈك مۆھلەت سورىغان. مەمتېلىخان خوجا شۇنداق ۋەدە قىلىپ، لياڭ فۇگۇەن قوشۇنلىرىنى ۋاقىتلىق قايتۇرۇۋېتىپ، ئەبەيدۇللاخاننى ئىزدەپ دۇئا كەنتى ئارقىلىق پۇشىنىڭ تاغلىرىغا چىقىقان؛ بۇ يەردە ئەبەيدۇللاخان بىلەن كۆرۈشۈپ، ئەبەيدۇللاخانىنىڭ دادىسى جالالىدىنخان خوجا بىلەن ئانىسى سەيدىنساخانىنىڭ تۇغقانلارنىڭ قولىدا قالغانلىقىنى، قايتىپ كىرىپ ما خۇسەن قوشۇنلىرىغا ئۆزىنى مەلۇم قىلىشنى تەلەپ قىلغان. ئەبەيدۇللاخان بۇ تەلەپكە كۆنمەي: «ئاتا ـ ئانام دەرھال ھەرەمگە كەتسۇن، بىز ھەرەمدە كۆرۈشەيلى» دېگەن. مەمتېلىخان خوجا ئامالسىز قايتىپ كەلگەن. لياڭ فۇگۇەن ئەبەيدۇللاخانىنىڭ بار يېرىنى ئۇقۇپ، دەرھال ئەسكەر باشلاپ شۇ تەرەپكە چىققان. ئەبەيدۇللاخان ھەمراھلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى چېكىنىدۇرۇۋېتىپ، ئازراق ھەمراھلىرى بىلەن بۇ يەردە قالغانىدى. ئۇ لياڭ فۇگۇەن قوشۇنلىرىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۆزىنىڭ يېنىدىكى ھەمراھلىرىنى پۇتۇنلەي چېكىنىدۇرۇۋېتىپ، ئۆزى يالغۇز لياڭ فۇگۇەن قوشۇنلىرىنىڭ يولىنى توسۇپ، ئىككى سائەتتىن ئارتۇق ئېلىشقان. بۇ ئارىلىقتا ئۇنىڭ ھەمراھلىرى پۇتۇنلەي چېكىنىپ بولغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ لياڭ فۇگۇەننىڭ قوشۇنىغا تىرىك ئەسىرگە چۈشكەن. لياڭ فۇگۇەننىڭ قوشۇنلىرى قايتىپ كېلىۋېتىپ قاراقاشنىڭ زاۋا يېزىسىغا كەلگەندە، ئەبەيدۇللاخانىنىڭ تۇغقانلىرى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ، لياڭ فۇگۇەنگە يالۋۇرۇپ 15 كۈنلۈك مۆھلەت ئىچىدە ئالتۇن بېرىش بەدىلىگە ئەبەيدۇللاخاننى ئۆلتۈرمەي قايتۇرۇپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلغان. لياڭ فۇگۇەن ماقۇل بولۇپ، 15 كۈن ئىچىدە 15 چاڭ ئالتۇن بېرىشنى تاپىلاپ، ئەبەيدۇللاخاننى باغلاپ خوتەن شەھىرىگە ئېلىپ كېلىپ، سېپىل ئىچىگە قامىغان. جالالىدىنخانىنىڭ تۇغقانلىرى ئوتتۇز ئالته نەپەر خوجا ھەممىسى پۇلدار ئادەملەر ئىدى. ئۇ تۇغقانلىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ، 10 كۈن ئىچىدە 300 سەر ئالتۇننى جەملەپ، مەلىك ھەزرەت ئارقىلىق ما خۇسەنگە ئۆتكۈزگەن. ئۇ چاغدا ھەربىر چاڭ ئالتۇن يىگىرمە سەردىن ھېسابلىناتتى. ما خۇسەن غەزىلىك ھالدا تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك ئالتۇننى، يەنە يېرىم چاڭ (10 سەر) كەم چىقىرىپ، ئۇلارنى

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

ئۇچ كۈن ئىچىدە كەم ئالتۇننى تاپشۇرۇشنى بۇيرۇپ قايتۇرغان. ئەمما، ما خۇسەن ئەبەيدۇللاخاننى ئۆلتۈرۈش مەقسىتىدە ئۇنى قاتتىق ئۇرۇپ، قىينىغان ۋە قاراڭغۇ تاغدىن تۇتۇپ كەلگەن ئاقتۇرسۇن موللام قاتارلىق سەككىز نەپەر كىشى بىلەن بىرگە مىس زەنجىرنى قىزىتىپ يالىڭاچ بەدىنىگە يۆگىگەن. مىس لىگەننى قىزىتىپ بېشىغا قويغان. ئالتۇننى ئۆتكۈزگەن كۈنى ئەبەيدۇللاخاننىڭ ئانىسى سەيدىنىساخانىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، ئانا ـ بالا ئىككىسىنى كۆرۈشتۈرگەن. ئەبەيدۇللاخان ئانىسىغا: «نېمە كەتسە مەيلى، مېنى قۇتقۇزۇپ چىقىڭلار» دېگەن.

ما خۇسەن قوشۇنلىرى ئۇچ كۈن مۆھلەت توشۇپ بولغۇچە ئاقتۇرسۇن موللام قاتارلىقلار بىلەن ئەبەيدۇللاخاننى قوشۇپ ئۆلۈم جازاسى بېرىشكە ئېلىپ چىقىپ ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا، ئەبەيدۇللاخان ما خۇسەن ئەمەلدارلىرىدىن ئۆزىنى خوتەنلىك مۇھەممەتسالىھ مۇپتىسى بىلەن كۆرۈشتۈرۈشنى ئۆتۈنگەن. ئۇلار بۇنىڭغا قوشۇلۇپ، ئەبەيدۇللاخاننى مۇھەممەتسالىھ مۇپتى ئاخۇنۇم بىلەن كۆرۈشتۈرگەن. ئەبەيدۇللاخان مۇھەممەتسالىھ مۇپتى ئاخۇنۇمغا: «مېنىڭ ئاتا ـ ئانامغا سالام دېسىلە، ئەل ـ ئاغىنەم ئىچىدىكى 36 نەپەر سەپدىشىم ۋە بارلىق تۇغقانلىرىمغا سالامىمنى يەتكۈزۈپ قويسىلا، مېنى ئۆلتۈرۈپ بولغاندا، قانلىق تونلىرىمنى سالدۇرۇپ، بېشىمنى رۇسلاپ، باشقا تون يېپىپ، بىر كېچە ساقلىسىلا، بەدىنىمدە قان داغلىرى قالمىسۇن، ئاتا ـ ئانام قانغا بويالغان ھالىتىمنى كۆرمىسۇن...» دېگەن. ئارقىدىنلا ما خۇسەن قوشۇنلىرى ئۇنى ئىتتىرىپ سەككىز كىشى بىلەن بىرلىكتە شەھەر ئايلاندۇرغان، ئۇلارنىڭ دۇمبىسىدە «ئۆلۈم» دېگەن خەنزۇچە خەت بېسىلغان تۆمۈر تامغىنىڭ جاراھىتى بار ئىدى. 1963 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ بىر پەيشەنبە كۈنى چۈشكە يېقىن جازا مەيدانىدا ئۇلارنى يۈكۈندۇرۇپ ئولتۇرغۇزغان. ئاندىن ما خۇسەننىڭ جازا ئىجرا قىلغۇچىسى ئاخۇن لۇيجاڭ (هوشۇربەگ)نىڭ قوماندانلىقىدا توققۇز نەپەر كىشى ئۆلتۈرۈلگەن.

مۇھەممەتسالىھ مۇپتى ئاخۇنۇم (ئۇ چاغدا بۇ كىشى تېخى ھەج قىلمىغان) رەسمىيەت بويىچە ئىش كۆرۈپ، جەسەتنىڭ قانلىق كىيىمىنى سالدۇرۇپ، قايتىدىن تون يېپىپ، ئەبەيدۇللاخاننىڭ ئائىلىسىگە باغاق ماڭدۇرغان. ئەتىسى جالالىدىنخان تۇغقانلىرى بىلەن كېلىپ، جەسەتنى ئۆز قولىغا ئالماقچى بولغاندا، ما خۇسەن قوشۇنلىرى: «كەم قالغان ئالتۇننى بەرسەڭ، جەسەتنى بېرىمىز» دەپ تۇرۇۋالغان. ئۇلار ما خۇسەننىڭ يېنىغا كىرىپ، 15 چاڭ ئالتۇننى ئېلىپ بولۇپ، ۋەدىسىگە ۋاپا قىلماي ئوغلى ئەبەيدۇللاخاننى ئۆلتۈرۈشنىڭ سەۋەبىنى سورىغان. ما خۇسەن بۇنىڭغا خۇپسەنلىك بىلەن: «ئۆلتۈرۈشتىن مېنىڭ خەۋرىم يوق ئىكەن، ئەمما بالاڭنىڭ گۇناھى ئېغىر، بۇنىڭغا سەنمۇ چېتىلىپ قالىسەن» دەپ تەھدىت سېلىپ ئۇلارنى قايتۇرغان. ئۇلار قايتىپ چىققاندىن كېيىن، كەم قالغان ئالتۇننى خوتەندىكى بۇرادەرلىرىدىن يىغىپ ئۆتكۈزگەندىن كېيىنلا، ئاندىن جەسەتنى بەرگەن. جالالىدىنخان 24 يېشىدا قانغا مىلەنگەن ئوغلى ئەبەيدۇللاخاننىڭ جەسىتىنى ئېلىپ، قايغۇ ـ ئەلەم بىلەن قايتقان ۋە ئىمامئەفتەھ مازىرىغا دەپنە قىلغان. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆزى ۋاپات بولغان. ما خۇسەن قوشۇنىغا قارشى ئازغىنە ھەربىكتى تۇپەيلىدىن 24 يېشىدا ھاياتىدىن ئايرىلغان ئەبەيدۇللاخان ھەققىدە خەلق كۆپ غۇلغۇلا قىلىشقان ۋە ئېچىنغان. ئەبەيدۇللاخانىنىڭ بۇ ئېچىنىشلىق ئۆلۈمى خەق ئىچىدە كۆپ سۆزلىنىپ، كەڭ تارقالغان ۋە ئۇزاق ئۆتمەي داستانىنى توقۇغان. بۇ داستان خوتەن دائىرىسىدە ناھايىتى كەڭ تارقالغان.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

ما خۇسەننىڭ ۋاقتىدا،
كۆز ياشلىرىمىز قانلىق.
ياش قېرى زۇلۇم بىلەن،
نەدە بولسۇن ئامانلىق.

ما خۇسەننىڭ ۋاقتىدا،
ئەبەيدۇللا بىلەن مەمتېلىخان
ئەگرۇساي دېگەن يۇرتتا①،
قوش قارچىغى ئويناغلىق
تۇرغانغۇ زامانلاردا،
قۇمئېرىقتىكى داناتاز②
قوقانغا كىرىپ ئەمدى،
لياڭ فۇگۇەنگە چېقىپ قويدى③.

لياڭ فۇگۇەن دېگەن تۇڭگان،
خوتەن سىلىڭغا خەت يازدى
سىلىڭدىن كېلىپ تەگدى گۇڭسا④
جالالىدىنخان خوجام ئوقۇپ
ئەبەيدۇللانى تاپتۇردى
— هاي بالام، ئەبەيدۇللاخان،
ئويۇننى ئازراق ئويناڭ سىز،
ئويۇن باشىڭىزغا چىققۇدەك،
ئەر سىلىڭدىن⑤ خەت كەپتۇ..
دېگەنغۇ زامانلاردا
— هاي دادا جالالىدىنخان،
خوتەنگە مەن بېرىپ كېلەي،
سىلىڭ بىلەن كۆرۈشەي،
شۇنداققىنا دېگەندە،
هاي بالام، ئەبەيدۇللاخان،

سىز ئۆزىڭىز كىچىك بالا،
ناتوغرا گەپ ئۆتۈلۈپ قالا،
خوتەنگە سىز ئۆزىڭىز بارماڭ،
ئۆزۈم باراي خوتەنگە،
شۇنداققىنا دەپ تۇردى،

ئەبەيدۇللاخان ئاتلاندى
گازۇنغا⑥ يەتكەن چاغدا
لياڭ فۇگۇەنگە يولاقتى.
لياڭ فۇگۇەن دېگەن تۇڭگان:
— نەگە بارىسىز ئەبەيدۇللا
دېگەنغۇ زامانلاردا،
— خوتەن شەھرىگە ماڭدىم،
بىر پارچە خەت ئەۋەتىپسەن،
خەت ئۇچۇرىنى ئېلىپ كەلدىم،
دېگەنغۇ زامانلاردا،

— مېنىڭ ئالدىمغا كەلگۈچە،
چەرچەن سوقاپ ئولتۇرساڭ،
گۇنايىڭدىن ئۆتەردىم،
ئەبەيدۇللا غوجام ئېيتتى:
— ساڭا چەرچەن سوقاپ ئولتۇرغىچە
پولاتتىن خەنجىرىم باردۇر،
پەرەڭدىن مىلتىقىم باردۇر⑦
ئېتىشىپ ئۆلەرمەن، لياڭ فۇگۇەن.
يا چېپىشىپ، دېگەندە،
— گەپنى بەك يوغان قىلدىڭ،
يوغان گەپ قىلما، ئەبەيدۇللا،
سەككىز لەڭزە لەشكەر بار،
قانداق توشايسەن، ئەبەيدۇللا،

① ئەگرۇساي — لاڭرۇنىڭ بېشىدىكى بىر يۇرت.
② دانا تاز — ما خۇسەننىڭ بەگلىرىدىن زاۋا يېزىسىنىڭ شەيدان كەنتى قۇمئېرىق مەھەللىسىدىكى دانا بەگ.
③ لياڭ فۇگۇەن — ما خۇسەننىڭ قوقاندىكى ساقچىخانىسىنىڭ باشلىقى.
④ گۇڭسا — ھۆكۈمەت خېتى، بۇيرۇقى.
⑤ ئەرسىلىك — ئەرلۇيجاڭنى دېمەكچى.
⑥ گازۇن — خوتەن شەھرىنىڭ شورىباغ يېزىسىدىكى بىر كەنت.
⑦ ئەنگلىيىدە ئىشلەنگەن مىلتىق.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

شۇنداققىنا دېگەندە،
ــ سەككىز لەڭزە لەشكەرگە
قىرىققىنا پالۋىنىم بار،
سېنىڭ ھەممىگە توشايدۇ،
دېگەنغۇ زامانلاردا،
لىياڭ فۇگۇەن يېنىپ كەتتى.
ئەبەيدۇللاخان يېنىپ كەلدى.

لىياڭ فۇگۇەن دېگەن تۇڭگان
ئەتىسى چۈش ۋاقتى بىلەن
بىرلەڭزە ئەسكەر باشلاپ
سېپىل ئالدىغا چىققاندا.
پۇجۇيلۇق مىرزاكىرەم كېلىپ:
ــ نەگەر بارسىز، لىياڭ فۇگۇەن؟
ئاچچىقىڭىز غەزەپ كەپتۇ؟
لەڭزە باشلاپ مېڭىپ سىز؟
شۇنداققىنا دېگەندە
قاراقاش دېگەن شەھەردىن
ئېگىز ئېرىق كەنتىلىك
جالالىددىنخانىڭ بالىسى
ئەدەپتىن سىرتقىنا گەپ قىلدى،
يۈرەككە نەقش باغلاشتى
ئەدىۋىنى بىر بېرىپ كېلەي،
شۇنداققىنا دېگەندە،
ــ ئابدان بولاپتۇ. لىياڭ فۇگۇەن،
ئەبەيدۇللا دېگەن بالا
ئۆزى كىچىك، نادان بالا،
ئۆزىنى تۇتالماي قىلىپ ساپتۇ،
چەپ قولىڭىزغا تەڭ كەلمەس،
بۇگۈن كەچ بولۇپ قاپتۇ،
ئەتە سەھەردە بارساقچۇ،
شۇنداققىنا دېگەن دە،
لىياڭ گۇەن يېنىپ كەتتى،

مىرزاكىرەم بەگ ھۇجرىسىغا كىرىپ،
بىر پارچە سالام يازدى،
«سالام سىزگە، ئەبەيدۇللاخان!
سالامدىن سۆزۈم شۇكى،
سىز مۇشۇ گەپنى قىلغۇچە،
تۆت ئېغىز ياخشى گەپ قىلىسىڭىز،
گۇنايىڭىزدىن ئۆتەردى،
بۇ بىرەھىم تۇڭگانلار
قاراقاشقا بېرىپ قالسا،
ئەكىرىپلا ئۆلتۈرۈۋېتارمۇ،
يا تاياقتا باسامۇ،
يا باغلاپ تاقاقتا ئاسارمۇ،
جېنىڭنى جايلاپ قاچساڭچۇ.»

ئەبەيدۇللاغا خەت تەگدى.
بۇ خەتنى ئوقۇپ بېقىپ،
كېچە تاڭنىڭ ۋاقتىغىچە
جابدۇغىنى تەييار قىلدى،
كېچە تاڭنىڭ ۋاقتى بىلەن
دۇۋا پاششىمغا ئاتلاندى،
ئەتىسى لىياڭ فۇگۇەن كەلدى.
زاۋاكەنتىنى تۇڭگان باستى.
ئاق ئايۋانغا كىرىپ تۇرۇپ
لىياڭ فۇگۇەن دېگەن تۇڭگان
مۇرىغا چىنەپ ئوق ئاتتى.

جالالىددىن غۇجام قوپۇپ،
قول باغلاپ ئالدىغا چىقتى،
سەيدىنسا خېنىم ئەمدى
ئايلىنىپ يېقىلىپ چۈشتى.

جالالىددىن خان غۇجام دېدى:
ــ ئۆيگە كىرىلى، لىياڭ فۇگۇەن،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

سىنچاي ئىچىلى، لياڭ فۇگۇەن،
شۇنداققىنا دېگەندە،
لياڭ فۇگۇەن تۇڭگان ئېيتتى:
— سىنچېيىڭنى ئىچمەيمەن،
ئەبەيدۇللانى تېپىپ ئەكېلىپ،
ئالدىمغا توغرا قىلغىن،
— ئەبەيدۇللانى كۆرمىگىلى
تۆت يېرىم ئاي بولاپتۇ.
ئەبەيدۇللا ماڭا بىقارار①.
ئەگرۇسايدا ئوينارمىش.
شۇنداققىنا دېگەندە،
قولىنى چەمبەرچەس باغلاپ،
چۇغدەككە ئېسىپ قويدى.
قىقاس سېلىپ يىغلاغلىق
ئىگىز ئېرىققا خەت يازدى.
مەمتىلى② غۇجام كىردى.
— جېنىمغىنا لياڭ فۇگۇەن،
ئاكامنى چۇشۇرۇپ قويساڭ،
ئەبەيدۇللانى مەن تاپسام،
شۇنداققىنا دېگەندە،
جالالىدىن خانىنى چۇشۇردى.
ئەبەيدۇللانى تاپماقتا
ئون بەش كۈن قارار بەردى،
لياڭ فۇگۇەن يېنىپ كەتتى.

جالالىدىن غۇجام بىلەن
سەيدىنىسا خېنىم ئەمدى
مەمتېلىخان غۇجام باشلىق
مەسلىھەتنى تازا قىلدى.

ئەتىسى ئەتىگەن قوپاپ
مەمتېلىخان ئۆزى ئاتلاندى.

دۇڭا پاشمغا چىققاندا③.
ئەبەيدۇللاخان غۇجام ئەمدى
دۇڭا پاششىم دېگەن يەردە
بىر يېرىم كۈن يېتىپ بۇلاپ،
پۇشىنىڭ④ تېغىغا قوزغالدى.
ئەتىسى مەمتېلىخان چىقتى.
مەمتېلىخان غۇجام چىقىپ،
پاششىمنىڭ شېيخىلىرىدىن،
«پۇشىنىڭ تېغىغا قوزغالدى»
دېگەن خەۋەرنى ئالدى.
مەمتېلىخان يەنە ئات سالدى.
ئات ئاۋازىنى ئىشتىپ
ئەبەيدۇللا خان يۈگرەپ چىقتى.
ھاردۇقما سورىماي تۇتۇپ،
ئاتتىن چۈشۈرمەي تۇرۇپ،
ھامىسىلا دېمەي تۇرۇپ:
— جېنىمغىنا خان ئاتا،
خوتەندە نېمە گەپ ـ سۆزۈم باردۇ؟
ۋەقەنى بايان قىلسىلا،
شۇنداقىنا دېگەندە،
خوتەندە نېمە گەپ سۆزۈڭ بولا،
سەيدىنىساخان ئاناڭغا،
جالالىدىنخان داداڭغا،
خوتەن بىر ھارام بولدى،
خوتەنگە كىرمەي بولمايدۇ،
شۇنداقىنا دېگەندە،
مەن خوتەنگە كىرمەيمەن،
ئەگەر خوتەنگە كىرسەم،
تۇڭگان دېگەن بىر رەھىم
ئاپرېپلا ئۆلتۈرۈۋاتامدۇ؟
ياقىمىنغا باسمامدۇ؟
سەيدىنسا ئانامنىڭكى
دۇنياسى ئۆزىدىن ئاشۇر،
ئىككى ھەرەمگە يول ئالسۇن،
بەيتۇللادا كۆرۈشەيلى،
كۆپتىن ـ كۆپ سالام دېسىلە دەپ،
مەمتىلى خانىنى ياندۇردى.

① بىقارار — نامەلۇم ئېنىقسىز.
② مەمتېلىخان — جالالىدىنخانىنىڭ ئىنىسى.
③ دۇڭا — گۇما ناھىيىسىنىڭ دۇڭا يېزىسى.
④ پۇشا — خوتەن ناھىيىسىنىڭ باش تەرىپىدىكى تاغلىق كەنت.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

مەمتىلىخان كىرىپ بولغۇچە
يەنە تۇڭگانلارغا چاقا باردى.
«ئەبەيدۇللانى ئىزدىسەك،
پۇشىنىك تېغىغا چىققىن»
لياك فۇگۇەن دېگەن تۇڭگان
لەڭزى باشلاپ ئېلىپ ماڭدى،
داۋان تېگىگە يەتكەندە،
ئەبەيدۇللاخان غۇجام ئەمدى
قۇرئان ئوقۇپ ئولتۇرۇپ،
كۆزلىرى غەپلەتكە كەتتى.
غەپلىتىدە چۈش كۆردى:
ئوك تەرەپتىن قارا بوران كەلدى،
سول تەرەپتىن سېرىق بوران كەلدى،
قارا ئىغۇدا قېلىپ چۈشىدى.
ئەبەيدۇللاخان چۆچۈپ قوپتى.

— هاي پالۋانلار، ياش باللا①
مائىككۆيلەن يۈگرەپ بېرىپ،
داۋاننىك تېگىگە قارا ئىلار!
مېنىك چۈشۈم بۇزۇلدى.
شۇنداققىنا دېگەندە،
ئىككى پالۋان يۈگرەپ بېرىپ،
داۋاننىك تېگىگە قارىسا،
قۇم تۈپراقتەك تۇڭگانلار
داۋانغا يۈزلىنىپ تۇردى.

پالۋانلار قېچىپ باردى،
— خان غۇجام ئەبەيدۇللا
ئاسماندىكى يۇلتۇزنىك
ئەدىتىنى ئالغىلى بۇلا
تۇڭگانلار ئەجەپ تۇلا
بەيئەت قىلىلى، خان غۇجام،
چوڭلىرىمىز بولساق، غۇجام،
ئاتقان ئوقىدا ئۆلەرمىز،
ئۇششاقلىرىمىز بولسا غۇجام،
ئات ئايغىدا ئۆلەرمىز.
شۇنداققىنا دېگەندە.

ئەبەيدۇللاخان بۇيرىدى:
«جېنىڭنى جايلا، پالۋانلار!
دېگەنغۇ زامانلاردا،
ئۇچيۇز دانە پالۋاندىن
ئىككى يۈز ئاتمىشى چېكىندى،
قىرىق دانە پالۋان قالدى.
— خان غۇجام، ئەبەيدۇللاخان،
ياتساق بىللە ياتاتتۇق،
قوپساق بىللە قوپاتتۇق،
سىنچاي بولسا تەڭ ئىچكەن،
سىمىز گۆش بولسا بىز يېگەن،
جېنىمغا خان غۇجام،
بىز بۇ يەردىن قېچىپ بېرىپ،
جالالىدىن غوجامنىڭ
تېرىگە قانداق قالارمىز؟
سەيدىنىسە خېنىمنىڭ
تېرىگە قانداق قالارمىز؟
«ئەبەيدۇللا نەدە قالدى؟»
دەپ سورىغۇدەك بولسا،
نېمە دەپ جاۋاب بېرەرمىز؟
جېنىمغىنا ئەبەيدۇللاخان،
قاچساق بىللە قاچارمىز،
قالسىلا بىللە قالارمىز،
ئوتقىما بىللە كىرەرمىز،
سۇدىما بىللە ئاقارمىز دەپ،
پالۋانلار يىغىلىشىپ تۇردى،
— بۇ گېپىڭگە مەڭ رەخمەت،
سەيدىنسا ئانام باردۇر،
جالالىدىنخان دادام باردۇر،
مېنى تۇڭگانلار ئۆلتۈرسە،
دەردى ئاغرىقىدا قالار.
ھەربىرىڭلىگە قاراپ،
بالامنىڭ پەرۋانىسى دەپ
ياشامدىكى پالۋانلار.
ھەقىڭلىدە دۇئا قىلسام.
قېچىپ كەتسەڭلار، پالۋانلار،
شۇنداققىنا دېگەندە،

① ئەبەيدۇللاخاننىڭ سەپداشلىرى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

قىرىق دانە پاۋان قاچتى.
ئەبدۇللا تەنها قالدى،
چۇش پىشىنغىچە ئېتىشتى.
تۆگىلەر بۆلۈنۈپ بېرىپ،
ئەبەيدۇللانى قورشىدى.
تاغ ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ،
ئارىغا ئېلىپ تۇتۇۋالدى.
چەمبەرچەس قىلىپ باغلاپ،
داۋاننىڭ تېگىگە كەلگەندە،
— گەپنى بەك يوغان قىتتىڭ،
جېنىمغىنا ئەبەيدۇللا؟
ئات ئۇلۇغام ھېرىپ قالدى،
قانداق قىلىسىز ئەبەيدۇللا؟
شۇنداققىنا دېگەندە.
— ئات ئۇلىغىڭ ھارغان بولسا،
ئون چارەك ئالتۇن بىلەن
ئۆزەمنى نەزىر قويای،
شۇنداققىنا دەپ تۇردى.
بۇ گېپىنى تىڭشىماي،
زاۋا كەنتىگە يېتىپ كەلدى.
ئەبەيدۇللاخان غۇجام
ئېگىز ئېرىقتا① خەت يازدى
ئوتتۇز ئالتە غۇجىلار
ھەممىسى گورگىرىشىپ ماڭدى.
ئاتچۇيدا كەينىدىن يەتتى،
لياڭ فۇگۇەننىڭ توختاتتى.
— ئەبەيدۇللاخاننى ئۆلتۈرمىسەك،
ئونبەش چارەك ئالتۇن بىلەن
ئونبەش كۈن قارار بەرسەك،
شۇنداققىنا دېگەندە،
ئون چارەك ئالتۇن ئېلىپ باردى.
ئون چارەك ئالتۇننى ئۆتكۈزۈپ،
سەينىدىنىسا خېنىم ئەمدى،
— بالام قېشىغا يېرىم سائەت
سۆلاپ قويساڭلار، تۆگىلەر،
تۆت ئېغىز گەپىم باردى.
دېگەنغۇ زامانلاردا،

ئەكىرىپ سۆلاپ قويدى.
ئىشكىتىن كىرىپ بولغىچە
ئەبەيدۇللاخان غۇجام يىغلاپ،
— ۋاي ئانىكا، سەيدىنساخان،
سەن مېنى بالا دەپ تۇغقىچە
ئىت بىلەن، ئىشەك تۇغساڭچۇ
ئىت تۇغقان بولساڭ، ئانا،
يالاققا باغلاپ باقاردى،
ئېشەك تۇغقان بولساڭ، ئانىكا،
ئوتان توشۇپ ساتاردى.
مىس زەنجىرنى قىزىتىپ،
بىلىمگە يۆگەپ قويدى،
مېنىڭ جېنىم قاقشاپ كەتتى،
دېگەنغۇ زامانلاردا،
— جېنىمغىنا ئەبەيدۇللا،
يۈرۈكىمنى قاقشاتماڭ،
يۈرىكىم سېسىپ كەتتى،
يۈرىكىم قانغا تولدى،
ئون چارەك ئالتۇن بەردۇك،
بەش چارەككە ئالتۇن يوق،
قانداق قىلاي، ئەبەيدۇللاخان؟
شۇنداققىنا دېگەندە،
بەش چارەكقىنا ئالتۇنغا
ئاش ئىچىتقان ئاياق ـ قوشۇقىڭ
بولسىما سېتىپ تۆلەپ بەرگىن، ئانكا.
مەن قاراقاشقا بارغاندا،
كۈنلۈككە ئىشلەپ ئېلىپ بەرسەم،
شۇنداققىنا دېگەندە،
— جېنىمغىنا تۆگىلەر،
يەنە بەش كۈنلۈك قارار بەر،
ئەبەيدۇللانى قىينىما،
شۇنداققىنا دېگەندە،
بەش كۈنلۈك قارار بەردى،
يەنە بەش چارەك ئالتۇن بەردى،
بەش چارەكقىنا ئالتۇندىن
ئىككى يېرىم سەر كاملاتتى،
ئۈچ كۈنلۈك قارار تىلىدى.

① زاۋا يېزىسىدىكى ئېگىز ئېرىق كەنتى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

ئۇچ كۈن قارار توشقىچە،
بىر يېرىم كۈن بولغاندا،
ئىككى تۈڭگان مەسلەھەت قىلدى①.
ئېتىۋاتايلى ئەبەيدۇللانى،
ئېتىۋاتمىساق ئەبەيدۇللانى،
قۇلاقنى تىندۇرمايدۇ،
ئىنتىقام ئالماي قويمايدۇ.
شۇنداققىنە دېگەندە،
لياڭ فۇگۇەنگىمۇ خوش كەلدى.

ـــ ئاتقىلى ھۆكۈم كەسكەن
توققۇز دانە پاۋان بار②،
ئەتە ئەتىگەن ئاتماقچى.
ئەبەيدۇللانى قېتىپ ئەچىقىپ،
ئېتىۋاتلى دېگەن چاغدا،
ئەتىسى ئەتىگەن قوپاپ،
توققۇز دانە پاۋانغا
ئەبەيدۇللانى قوشۇپ ئەچىقىپ،
شە ئايلىنىپ ئەكىلىپ،
گۇلباغ ئۆستەڭ بويىغا چىقتى
جېنىمغىنا، تۈڭگانلار،
مېنى ئېتىۋاتقىلى قويتاڭلار،
بۇنىڭغا يۈز مىڭ رازى.
مەتسالى مۇپتى ئاخۇنۇم③
مەشھەد باردۇ، تۈڭگانلار،
بىر قىچىرىپ قويساڭلار
تۆت ئېغىز گېپىم باردى
شۇنداققىنا دېگەندە،
مەتسالى مۇپتى ئاخۇنۇم،
شۇ جايغا پەيدا بولدى.

ـــ جېنىمغىنا ئاخۇنۇم.
مەن قاراقاشتا چېغىمدا
ئوتتۇز ئالتە ئادىشىم بار ئىدى،
ما يەرگە بىرسى كەلمەپتۇ،
كۆپتىن ـ كۆپ سالام دېسىلە،
مەندىن ھەم رىزا بولسۇن،
مەنمۇ رازى ئاخۇنۇم،
سەيدىنسا ئانىكام باردۇ،
جالالىدىن خان دادام باردۇ،
كۆپتىن ـ كۆپ سالام دېسىلە،
مەندىن بەك رىزا بولسۇن،
مەنمۇ رازى ئاخۇنۇم،
ئىككىنچى سۆزۈم شۇكى،
مېنى ئېتىۋېتىپ بولغاندا،
كاللامنى رۇسلاپ قويسىلا،
قانلىغ تونلىرىمنى سالدۇرۇپ،
تونلىرىنى يېپىپ قويسىلا،
دادام قاراقاشتىن كەلگەندە،
ئىنئال قىلار ئاخۇنۇم،
بىر كېچە ساقلاپ ئولتۇرسىلا،
ئىتقا تاشلاپ بەرمىسۇن،
خالاجايغا كۆممىسۇن،
قاراقاشقا باغاق بەرسىلە
شۇنداققىنا دەپ تۇردى.

گەدىنىدىن ئىشتىپ ئاپرىپ،
ئات بازىرىدا ئولتۇرغۇزۇپ،
ئاۋال بەش پاي ئوق قويدى.
بەش پاۋانغا ئوق تەگدى.
ئىككىنچى بەش پاي ئوق قويدى.
تۆت دانا پاۋان بىلەن،
ئەبەيدۇللاغا ئوق تەگدى،
گەجگىسىدىن ئوق تېگىپ،
ئوڭ كۆزىنى بۆسۈپ چىقتى،
مىڭسى تامغا چاپلاشتى.
نەپەسنى تامام قىلدى.
مەتسالى مۇپتى ئاخۇنۇم
ئەڭنايىغىنى تەتۇر كىيىپ،
مۇنۇتتىدە ئولتۇردى.
مىرزاكىرەم بەگ تون كىرىپ،

① ما خۇسەن بىلەن بەي سەنمۇنى دېمەكچى.
② ئاقتۇرسۇن موللام قاتارلىق قاراڭغۇ تاغ كىشىلىرى
③ شۇ چاغدىكى خوتەنلىكلەر مۇپتىسى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

مۇسىۋىتىدە ئولتۇردى،
قارىقاشقا باغاق يازدى.

كېچە تۈننىڭ ھەسسىسى بىلەن
ھەممە غۇجىلار گۆكۈرەپ كەلدى.
لياڭ فۇگۇەن دېگەن تۇڭگان
ــ بىرنېمەڭ بارمۇ غۇجىلا؟
ھەممىڭ گۆكىرىشىپ كەپسەن؟!
شۇنداققىنا دېگەندە
ــ بالامنىڭ بېشىنى يەپسەن!
جەسىدىنى بەرمەمسىز؟
دېگەنغۇ زامانلاردا،
ــ ئىككى يېرىم سەر ئالتۇنۇم
گەدىنىڭدە قالغان، غۇجىلار،
سەن ئالتۇننى بەرگەندە
ئان جەسىدىنى بېرىمىز.
ئەگەر ئالتۇننى بەرمىسەڭ،
خالىجايغا كۆمەرمىز.
شۇنداققىنا دېگەندە،
بىر چارەك كۈمۈش بەردى،
ئەبەيدۇللانى ئەپ كەلدى.

زاۋاكەنتىگە چىققاندا،
سەيدىنىسا خېنىم ئەمدى
كېسەل بولۇپ ياتقان ئىكەن،
قېشىغا خەۋەر كىردى،
ــ ئەبەيدۇللانى ئەكەلدۇق،
شۇنداققىنا دېگەندە،
ئورنىدىن يىقىلىپ قوپاپ،
دەرۋازا ئالدىغا چىقسا
جىيغىنى① كۆرگەن چېغىدا،
ئايلىنىپ يېقىلىپ چۈشتى،
ھۇشىغا كەلگەندە،
جىيغانىڭ قېشىغا كېلىپ،
يۈزىنى ئېچىپ قارىسا،
قىزىل قانغا بويلاغلىق،
ئوڭ كۆزلىرى ئۇيىلاغلىق،
ياتقىنىنى كۆرۈپ ئەمدى،
يەنە ئايلىنىپ چۈشتى.

ھوشىغا كېلىپ ئەمدى
قارا بوراندەك ياش تۆكتى:
ــ ئىمامى ئەپتەر ھەيۋەتلىك②،
كۆلچەك سۈيى شەربەتلىك،
مۇرادىغا يەتمىگەن
ئەبەيدۇللا رەھمەتلىك،
دەريا سۈيىنى كەچتۈك،
كۆلاكەۋرۈكنى كەستۈك،
تۇڭگان قولىغا چۈشكەندە
قىزىل قېنىڭنى چاچتى.
ئاتا ـ ئانىسىدىن بۇرۇن كەتكەن
ئا ـ بالام، ئا بالام
ئاق قۇچقاچ ئارىسىدا
قاراقۇچقاچقا ئوق تەگدى
ئېگىز ئېرىق ئارىسىدىن
ئەبەيدۇللاغا كۆز تەگدى
ئاق قۇچقاچ قارا قۇچقاچ
چا بۇغدايغىمۇ تويدۇڭمۇ؟
سەيدىنساخان ئاناڭنى
دەرد ئوتىدا قويدۇڭمۇ؟!
ئا ـ بالام، ئا ـ بالام!

(توپلاپ رەتلىگۈچى خوتەن شەھەرلىك پارتكوم سىياسىي ـ قانۇن كومىتېتىدىن دەم ئېلىشقا چىققان، ئېيتىپ بەرگۈچى قاراقاش ناھىيە كۇيا يېزىسى قاقلىغ كەنتىدىن شاھمۇھەممەت، 95 ياشتا.)

① جىيغا ــ جەسەتنى يىراققا يۆتكەشتە ئىشلىتىدىغان جىنازا.
② ئىما ــ قاراقاش ناھىيىسىنىڭ سايباغ يېزىسىدىكى ئەپتەر مازار.